
ZNANJE O VREMENU V GORIŠKIH BRDIH

KATJA KOGEJ

GORIŠKA BRDA

Goriška Brda ležijo na skrajnem zahodu SR Slovenije. Višje hribovje ob Soči se z Brdi zlagoma spušča v Furlansko nižino. Na gričevju s prevladujočo južno ekspozicijo sta se razvila vinogradništvo in sadjarstvo. Milo submediteransko podnebje se prepleta z ostrejšo klimo osrednje Slovenije. Klimatske poteze so ugodne za kmetijske kulture, prehodna lega pa povzroča vremenske pojave (toča, suša, burja . . .), ki poleti pogosto zmanjšajo in celo uničijo pridelek.

UVOD IN DOSEDANJE RAZISKAVE

Med sestavine duhovne kulture, ki odražajo vsakdanje življenje ljudi in vanj izraziteje posegajo, prav gotovo sodi tudi znanje o vremenu. Usodnost in veljavnost te vrste znanja je bila intenzivneje izražena v preteklosti, saj jo je pogojevala in bila hkrati od nje odvisna gospodarska dejavnost, ob njej pa še letne in koledarske šege, verovanje in vraževerstvo, znanje o rastlinskem in živalskem svetu, jezik in drugo. Etnološko zanimanje naj bi zajelo vprašanja, ki segajo »od splošnih ugotovitev o vremenu preko znakov za predvidevanje vremena vse do vraževerja.«¹ Kot za vsa področja t. i. ljudskega znanja je tudi za znanje o vremenu značilno, da ima s sodobnimi znanstvenimi dosežki čedalje manj zveze. Kot t. i. ljudska medicina, ljudska botanika, ljudska zoologija itd. vsebuje tudi t. i. ljudska meteorologija različne napačne predstave in znanstveno neustrezna spoznanja, pa tudi vrsto znanstveno neoporečnih resnic, odkritih na temeljih empiričnih spoznanj.²

Zaenkrat še ni etnoloških raziskav o Goriških Brdih, ki bi posebej obravnavale znanje o vremenu. Pač pa je bilo nekaj izsledkov o t. i. ljudski meteorologiji zajetih v terenskih zapiskih etnološke ekipe Slovenskega etnografskega muzeja pod vodstvom Borisa Orla, ki je v Brdih raziskovala leta 1953, in v terenskih zapiskih etnološke ekipe Goriškega muzeja pod vodstvom Karla Plestenjaka, ki se je z etnološko podobo Brd ukvarjala leta 1958. Obe ekipi so v prvi vrsti zanimala področja materialne kulture. Zapiske prve hrani SEM v Ljubljani, druge pa Goriški muzej v Novi Gorici. Omeniti velja še nekaj vremenskih rekov in vraž, ki jih je ob ljubiteljskem zbiranju t. i. ljudskega gradiva med učenci Osnovne šole Briško-beneškega odreda uspelo zbrati učiteljici Darinki Sirk iz Dobrovega. Pričujoči članek je nastal tudi na podlagi omenjenih virov in terenskega dela v februarju 1985 kot del raziskovalnega projekta »Goriška Brda« v okviru delovanja Goriškega muzeja.

Pretežni del znanja o vremenu v Goriških Brdih je povezan z uničujočimi vremenskimi pojavi: nevihtami, točo, sušo in burjo. Na podlagi rezultatov terenskega dela lahko ugotovimo, da so si podatki iz različnih vasi podobni. Znanje o vremenu v Goriških Brdih lahko delimo v dva vsebinska sklopa: a) znanje, ki je rezultat preverjenih empiričnih spoznanj

b) in znanje, pridobljeno na podlagi nepreverjenih rekov, pregovorov, vraž...

Neredko sem naletela na podatke, ki jih nisem mogla uvrstiti v nobenega od omenjenih sklopov. Skleпам, da je del znanja, navedenega v drugem vsebinskem sklopu, po vsej verjetnosti izšel iz prvega, izkustvenega, se preoblikoval in zabrisal svoje prvotne poteze. Tako danes pogosto ne najdemo prave zveze med enim in drugim, čeprav jo mestoma lahko domnevamo. Marsikatero dejstvo, ki je dolga leta veljalo za znanstveno neustrezno spoznanje, je postalo danes neoporečna resnica, pa tudi obratno.

Znanje kot rezultat empiričnih spoznanj

Ta del znanja o vremenu sestavljajo ožja poglavja, ki se nanašajo predvsem na napovedovanje vremena, in sicer:

a) na podlagi izkušenj pri opazovanju lokalnih mikroklimatskih pojavov,

b) na podlagi izkušenj pri opazovanju drugih lokalnih znakov,

c) na podlagi izkušenj pri opazovanju obnašanja živali in

č) na podlagi izkušenj pri opazovanju počutja in obnašanja ljudi.

Večina podatkov o opazovanju vremena v Goriških Brdih se nanaša na napovedovanje slabega vremena. To kaže na veliko odvisnost življenja Bricev od njihove gospodarske dejavnosti in odvisnost le-te od poznavanja in obvladovanja vremena (zlasti obvarovanje pred točo!).

Opazovanje in napovedovanje vremena je bilo v preteklosti v Brdih največkrat moška domena. Skoraj v vsaki briški vasi so ljudje vedeli za (navadno starejšega) človeka, ki se je z opazovanjem vremena ukvarjal več kot drugi. Okoliški kmetje so k njemu prihajali po nasvete, ko so se odločali za pomembnejša opravila: košnjo, setev, trgatve, obrezovanje sadnega drevja... Informatorji pripovedujejo, da si ti »vremenarji« niso ničesar zapisovali, pa tudi posebnih priprav niso uporabljali. Sovaščani jim posebnih vzdevkov niso dajali, velikokrat pa se je zgodilo, da so postali v primeru zgrešene napovedi vremena tarča posmeha ali celo nekakšni krivci za slabo vreme. Danes so Brici nanje skoraj pozabili, le redki informatorji se jih še spominjajo in vedo za njihova imena.

Pretežni del napovedovanja vremena so zajemale izkušnje, ki so bile plod opazovanja lokalnih mikroklimatskih stanj. Tako so v Vedrijanu poleti, ko so videli, da je Kanin obdala meglena kapa, še isti dan pričakovali nevihto z dežjem. Prihod deževja so napovedovale tudi meglice, ki so »obliznile« greben od Studenca proti Vrhovlju. V Šmartnem so rekli: »Kadar pride megla čej Cerje, bo v kratkem slabo vreme«, ali pa: »Kadar se svetlika (bliska) pri Gorici, spravi kolesa (vozove itd.) pod streho!« Nasprotno pa so lepo vreme napo-

vedovali mavrica, ki je takoj po dežju napravila »prtón« (lok) od Sv. gore navzdol, »Furlanka, ki dvigne krilo« (ko se je zjasnilo na jugozahodu), lep rdeč sončni zahod itd.

Ta del znanja o vremenu je med Brici še vedno živ (zlasti pri starejših) in se do danes ni veliko spreminjal. Drugačna usoda pa je doletela znanje, ki je zajemalo napovedovanje vremena po drugih lokalnih znakih, saj so se do danes ti *znaki* bistveno spremenili. Če je bilo naprimer slišati vlak iz Furlanske nižine na Dobrovo, je to pomenilo prihod slabega vremena; enako je veljalo tudi za slaboten vlek v dimnikih in pretirano dimljenje pri kurjenju odprtega ognja. Znanilci lepega ali slabega vremena so bili tudi odmevi zvonov iz različnih smeri in oddaljenosti. Danes pozornost ljudi ni več usmerjena v poslušanje takih zvonov, saj je hrupa neprimerno več. Glas zvonov ni več zanesljiva orientacija, v mnogih vaseh namreč ne zvonijo redno. Tudi kurjenja odprtega ognja je manj, ognjišč v Brdih ni več. Očitne spremembe se pojavljajo tudi pri opazovanju obnašanja živali, domačih in drugih. Med domačimi so za znanilce slabega vremena veljale zlasti kokoši, ko so se še posebno glasno oglašale, pa tudi splošna vznemirjenost in razdražljivost živine v hlevu sta imeli enak pomen. Za glasnike dežja so med drugimi živalmi veljali močeradi na planem, mravlje v skupinah, škorpijoni na svetlem, lastovke, ki nizko letajo, roji mušic in drugih nadležnih insektov . . . Toda: »Danes ni več časa, da bi človek na poti (peš) srečeval močerade, v novih hišah ni več prostora za škorpijone, lastovk je vse manj . . .« Pri napovedovanju vremena so Brici upoštevali tudi občutje in obnašanje ljudi. Bolečine v križu, hrbtu in nogah (zlasti pri starejših ljudeh) so povezovali s prihajajočim slabim vremenom. Tudi za razdražljivost in nemir pri otrocih ter duševno bolnih so vzroke videli v vremenskih spremembah.

Znanje kot posledica vraževerja . . .

Povsem razumljivo je, da so si Brici v preteklosti vremenske pojave različno razlagali in se pred neugodnimi skušali obvarovati. Do 2. svetovne vojne so bile vremenske vraže in reki v Brdih močno razširjeni. Danes te vraže izginjajo, poznajo jih le redki starejši informatorji. Prav gotovo je bilo znanje o vremenu močno povezano z verovanjem, o čemer pričajo podatki, da so si na primer točo in druge neprijetne vremenske pojave razlagali kot božjo kazen, da so v vrtincih burje videli satana, ob grmenju so pol v šali pol zares rekli, da se bog krega . . . Najmodernejši je verjetno rek, da ob bliskanju bog fotografira z bliskavico. Med najstarejše vremenske šege sodi obvarovanje pred točo. V preteklosti je beseda »tuča« (toča) večini Bricev pomenila sinonim za revščino, zato so tem šegam pripisovali poseben pomen, še nekaj let po 1. svetovni vojni so streljali proti toči z »mortaléti« (možnarji), napolnjenimi z zmesjo smodnika in opeke.³ Verjeli so namreč izključno v mehanski učinek streljanja, »da strese in spodi oblake«. Za prva desetletja tega stoletja je bilo značilno tudi zvonjenje proti toči, ki so ga v nekaterih vaseh posameznikom plačevali. Proti toči so zažigali blagoslovljene oljčne mladike nad ognjiščem, molili »prot' hudi uri«, pepel z ognjišča so položili na hišni prag. Podoben učinek naj bi imele z ročajem v gnoj

zapičene vile, proti nebu štrleče rezilo sekire in v hiši prevrnjeni stoli in mize. Verjeli so, da točo povzroči ženska, ponekod so celo preganjali (kamenjali) nezakonske matere, ki naj bi s svojim grehom priklicale točo.

Način življenja Bricev se je po 2. svetovni vojni bistveno spremenil. Preko radijskih in televizijskih sprejemnikov je pretok množice informacij vplival tudi na znanje o vremenu. »Vremenarje« so zamenjale radijske in televizijske vremenske napovedi, opazovanje splošnih naravnih vremenskih pojavov pa so po vojni izpodrinile male vremenske hišice z možicem in ženico, ki se izmenično prikazujeta kot znanilca slabega ali lepega vremena. Zanimivo je, da se je vloga figuric pri današnjih vremenskih hišicah zamenjala. Kdaj in zakaj, zaenkrat žal nisem mogla ugotoviti.

OPOMBE

¹ ETSEO, Vprašalnica XI, M. Terseglav, Znanje o vremenu, Ljubljana 1977, str. 75

² Kremenšek Slavko, Obča etnologija, Ljubljana 1973, str. 239

³ Zorzut Ludvik, Glasnik slovenskega etnografskega društva, XII, št. 2, (1971) str. 16

Katja Kogej

THE KNOWLEDGE OF THE WEATHER IN THE REGION OF GORIŠKA BRDA

The knowledge of the weather in Goriška Brda relates for the most part to destructive climatic phenomena that can reduce or even destroy the crops. These are hail, drought and bora. Popular knowledge of the weather can be divided into (a) the knowledge resulting from empiric findings, and (b) the knowledge gathered from sayings, proverbs and superstitions.

Watching and forecasting the weather used to be primarily men's domain. People would come to "weather-tellers" for advice before major farm works, such as haymaking, harvest and vintage. Weather-tellers used to forecast the weather by reading local weather signs, such as mists gathering around distant mountain peaks, rainbows, colours of the sunset, direction of smoke, differences in bell sounds coming from various distances, sounds of trains from a long distance, behaviour of domestic animals, pains in the limbs, etc. A particular concern of the people in this region was hail prevention, which was carried out by firing cannons (mortaliotti), filled with gunpowder and crushed brick, at clouds. Church bells were rung, too, and consecrated olive branches were bunt to keep hail away.